

УДК 330.15

Жулавський А.Ю.,

к.е.н., професор, професор кафедри управління, Сумський державний університет, м. Суми

Гордієнко В.П.,

к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Севастопольський інститут банківської справи Української академії банківської справи Національного банку України, м. Севастополь

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Zhulavskyi A.U.,

Candidate of Economic Sciences, Professor, Professor of Department of Management, Sumy State University, Sumy

Gordiienko V.P.,

Candidate of Economic Sciences, Associate professor, Associate Professor of International Economics Department, Sebastopol Institute of Banking Ukrainian Academy of Banking of The National Bank of Ukraine, Sebastopol

NATURAL RESOURCE POTENTIAL OF THE REGION IN THE SYSTEM OF ECONOMIC RELATIONS

Анотація. У статті доведено, що соціально-економічний розвиток залежить від величини і ефективності використання природно-ресурсного потенціалу регіону. Розглянуті наукові підходи до визначення сутності поняття «природно-ресурсний потенціал регіону», його структури і методів оцінки. Визначено, що природно-ресурсний потенціал регіону розглядається як сукупність природних ресурсів та природних умов, які в комплексі забезпечують максимально можливий обсяг виробництва споживчих вартостей.

Summary. Socio-economic development that depends on the size and efficiency of use of natural resource potential of the region. Scientific approaches to define the essence of the concept "natural resource potential of the region", its structure and methods of estimation are considered. It is determined that the natural resource potential of the region is regarded as a set of natural resources and environmental conditions, that provide the maximum possible output of consumption values.

Ключові слова: Природно-ресурсний потенціал, природні умови, природні ресурси, регіон.

Keywords: Natural resource potential, natural conditions, natural resources, region.

Постановка проблеми. Перехід до ринкових відносин підвищує роль і значення регіональної економіки. Регіон у сучасній економічній науці

розглядається як територія, яка характеризується певною цілісністю, взаємопов'язаністю її складових елементів і відрізняється від інших територій специфічними ознаками. На стан регіону впливають багато факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Регіон – це відкрита для обміну система, яка постійно взаємодіє з навколишнім природним середовищем. В ній відбуваються економічні процеси, що відображають певні закономірності суспільного відтворення, які формуються під впливом взаємопов'язаних економічних, соціальних і природних факторів. Розвиток регіону базується на створенні сприятливих умов для життєдіяльності населення, які безпосередньо залежать від наявного природно-ресурсного потенціалу та рівня його використання. Потужність природно-ресурсного потенціалу, його різноманітність і ступінь залучення до господарського обігу істотно впливають на характер розміщення продуктивних сил території, галузеву структуру та просторову організацію виробництва.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблемні питання, пов'язані з вивченням природно-ресурсного потенціалу території та його оцінки, є предметом дослідження як вітчизняних так і зарубіжних науковців: Балацького О.Ф., Барановського В.А., Горлачука В.В., Гофмана К. Г., Канторовича В.С., Немчинова В.С., Некрасова В.С., Мельника Л.Г., Мінца А.А., Реймерса М.Ф., Струмиліна С.Г., Третяка А.М., Федоренка М.П., Хвесика М.А. та ін. На сьогоднішній день науковий доробок вчених щодо відтворення природно-ресурсного потенціалу постійно поповнюється, однак залишаються не вирішеними питання, що стосуються визначення ролі та місця природно-ресурсного потенціалу в системі забезпечення сталого розвитку регіону. Потребують наукового обґрунтування пріоритетні напрямки використання природно-ресурсного потенціалу у контексті екологічно збалансованого розвитку регіональної економіки. Не достатньо розроблені теоретичні та методичні засади оцінки природно-ресурсного потенціалу території та механізму його реалізації.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз та розвиток теоретичних і методичних засад щодо визначення сутності категорії «природно-ресурсний потенціал регіону», факторів його відтворення та економічної оцінки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Як відомо, виробництво матеріальних благ є процесом взаємодії людини і природи. Подальший розвиток продуктивних сил пов'язаний з включенням у господарський обіг все більшої кількості природних ресурсів та підвищення навантаження на навколишнє середовище. Теоретичне осмислення сутності природно-ресурсного потенціалу як основи економічного розвитку, виявлення джерел, форм і методів раціонального використання природних ресурсів дозволяють визначити шляхи реалізації економічної політики та інтенсифікації економічних процесів.

Для визначення сутності природно-ресурсного потенціалу території, як об'єкта дослідження економічної науки, необхідно зупинитися на роботах вітчизняних і зарубіжних учених-економістів. На сьогодні існує багато різних визначень і тлумачень таких понять як «потенціал», «ресурси», «природно-ресурсний потенціал».

Термін «потенціал» широко застосовується в економічній літературі як кількісна оцінка потенційних можливостей тієї чи іншої виробничої системи. Згідно з визначенням, наведеним у Великій Радянській енциклопедії, в загальному вигляді «потенціал», без визначення його виду, представляє собою сукупність засобів, запасів, джерел, які є в наявності і які можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані в перспективі. Іноді термін «потенціал» трактується як можливість або здатність до дії, проте в кожний конкретний момент часу потенціал можна визначити як сукупність засобів, що визначають дану здатність [2]. Таке широке трактування терміну «потенціал» дозволяє застосовувати його у різних галузях діяльності людини, в залежності від того про які сили, засоби, запаси і джерела іде мова. Поняття «потенціал» включає дві характеристики ресурсів, а саме їх наявність і цільовий напрям використання.

Останнім часом в економічній літературі поняття «потенціал» широко використовується для характеристики тих чи інших ресурсів або їх сукупності. У науковій літературі часто використовується поняття природного, ресурсного, виробничого та економічного потенціалів як сукупності ресурсів, що мають певні характеристики, призначені для досягнення конкретної цілі. Якщо характеризувати потенціал у будь-якій сфері економічної діяльності, необхідно чітко визначити його сутність.

На сьогодні серед учених-економістів немає єдиної думки щодо визначення категорії «природно-ресурсний потенціал». Вчені по різному окреслюють межі даного поняття, вкладають в нього різне змістовне навантаження, а іноді замінюють цю категорію іншими поняттями. Так, Реймерс М.Ф. визначає природно-ресурсний потенціал як здатність природних систем без збитку для себе віддавати людству необхідну продукцію, або виконувати корисну роботу в рамках господарства певного історичного типу [8]. У Концепції переходу України до сталого розвитку природно-ресурсний потенціал розглядається як сукупність природних ресурсів, які є засобом розвитку продуктивних сил, важливим екологічним фактором життєдіяльності суспільства і можуть бути реально використані у господарській діяльності за наявних технологій та соціально-економічних відносин [7]. Бобух І.М. до складу природно-ресурсного потенціалу включає невідновні природні ресурси (мінерально-сировинні та паливні ресурси), відновні природні ресурси (земельні, водні, рекреаційні ресурси) та екологічну місткість довкілля, яка характеризує його здатність сприймати різноманітні антропогенні навантаження в певних масштабах без зміни якісних параметрів природної системи [1]. Ігнатенко М.Г. та Руденко В.П. під природно-ресурсним потенціалом розуміють показник, який характеризує сукупність природних ресурсів та їх сукупну продуктивність [4].

На наш погляд, найбільш повне визначення категорії «природно-ресурсний потенціал» наведене у тлумачному словнику української мови, де вказано, що «природно-ресурсний потенціал – це сукупність природних ресурсів та

природних умов, які знаходяться у певних географічних межах та забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурних, оздоровчих та естетичних потреб людини і суспільства» [3].

Таким чином, у більшості випадків природно-ресурсний потенціал розглядається як сукупність природних ресурсів, які можуть бути використані у господарській діяльності. Він має динамічний характер, його величина змінюється в процесі господарського освоєння території.

Природно-ресурсний потенціал може розглядатися на різних рівнях: глобальному, загальнодержавному, регіональному та локальному. Особливої уваги потребує дослідження природно-ресурсного потенціалу на регіональному рівні. Саме на регіональному рівні найбільш повно проявляються проблеми сталого розвитку суспільства, екологізації виробництва і раціонального використання природно-ресурсного потенціалу. Регіон, як цілісна територія з відповідним потенціалом розвитку, здатен впливати на розвиток держави в цілому. Зв'язок природно-ресурсного потенціалу з конкретною територією обумовлює його всезагальні та індивідуальні ознаки, наділяє його властивостями системного утворення. На сучасному етапі розвитку продуктивних сил саме регіональний підхід стає одним із найважливіших підходів до розкриття еколого-економічної сутності природно-ресурсного потенціалу регіону. Тому питання пошуку шляхів підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу на регіональному рівні набуває важливого значення.

Необхідність регіонального підходу до визначення сутності «природно-ресурсного потенціалу» підкреслюються у роботах Клочкова В.А., який під природно-ресурсним потенціалом регіону розуміє сукупність природних ресурсів, які розміщені в межах певної території, використовуються у народному господарстві, або можуть бути включені в господарський обіг при сучасному рівні розвитку продуктивних сил [5]. Соколова Н.В. розглядає «природно-ресурсний потенціал регіону» як здатність природних багатств

території забезпечити сучасні і перспективні потреби суспільного виробництва та населення на певному рівні розвитку науки і техніки [9].

Узагальнюючи наукові підходи до визначення сутності поняття «природно-ресурсного потенціалу регіону» нами пропонується розглядати цю категорію як сукупність природних ресурсів та природних умов регіону, які в комплексі можуть забезпечити максимально можливий обсяг виробництва споживчих вартостей на даному етапі розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, зберігаючи при цьому здатність до сталого відтворення.

Головною характеристикою природно-ресурсного потенціалу регіону як системного утворення, є тісний взаємозв'язок його окремих елементів, коли зміна одного з них кількісно та якісно впливає на функціонування інших. Це дозволяє визначити структурну організацію природно-ресурсного потенціалу. Основними властивостями природно-ресурсного потенціалу регіону, що обумовлюють його приналежність до системних категорій є визначеність, стійкість, територіальна замкненість, взаємозв'язок елементів, а також прагнення до самовідтворення. Величина природно-ресурсного потенціалу території визначається економічними, технічними, екологічними та іншими факторами, хоча сутність цього поняття має природний характер.

Особливо проявляються розбіжності у поглядах вчених щодо структури природно-ресурсного потенціалу. Більшість з них вважають, що структурно природно-ресурсний потенціал складається з природних ресурсів та природних умов. За визначенням Мінца А.А. під природними ресурсами розуміються тіла і сили природи, які за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення потреб суспільства. Природні умови – це тіла і сили природи, які мають істотне значення для життя і діяльності суспільства, але не беруть безпосередньої участі у виробничій і невиробничій діяльності людей [6]. Для дослідження структури природно-ресурсного потенціалу доцільно класифікувати природні ресурси за ознаками відновлюваності (відновні, невідновні), за ступенем виснаження (вичерпні, невичерпні), за ознаками замінності (замінні, незамінні), за ознаками відтворюваності (відтворювані, не

відтворювані), за технічними можливостями експлуатації (реальні, потенційні), за запасами (балансові, позабалансові), за походженням і природними властивостями (мінеральні, земельні, водні, біологічні тощо), за територіальною належністю (регіональні, національні, багатонаціональні, міжнародні), за способом господарського використання (ресурси виробничої та невиробничої сфери).

Природно-ресурсний потенціал регіону визначає його місце у територіальному поділі праці, а отже безпосередньо впливає на спеціалізацію даного регіону. Наявність певних природних умов та ресурсів є стимулом для розвитку економіки регіону.

Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу регіону базується на принципах системності, комплексності, оптимальності, синергізму, самовідновлюваності. Принцип системності передбачає встановлення між структурними елементами природно-ресурсного потенціалу зв'язків, які забезпечують цілісність його відтворення і функціонування. Принцип комплексності тісно пов'язаний з принципом системності і передбачає визначення причинних взаємозалежностей між структурними елементами природно-ресурсного потенціалу, їх зміну та розвиток у просторі і часі за кількісними та якісними ознаками. Принцип оптимальності регулює обмін речовин між економічною та природною системами таким чином, що задоволення виробничих потреб у природних ресурсах здійснюється за умов мінімізації витрат суспільної праці та збереження якості навколишнього середовища. Принцип синергізму базується на принципах системності та комплексності і означає, що взаємодія різних природних ресурсів не обмежується парними зв'язками окремих елементів, а включає інтегральні, прямі та обернені зв'язки. Відповідно, антропогенно обумовлені зміни одних природних ресурсів (які можуть бути як позитивними так і негативними) призводять до покращення або погіршення стану інших. Таким чином, кінцевий результат використання природно-ресурсного потенціалу регіону може перевищувати результати використання окремих природних ресурсів. Принцип самовідновлюваності передбачає здатність природно-ресурсного потенціалу самостійно відновлювати свої кількісні та якісні

характеристики відповідно до термінів споживання природних ресурсів, що використовуються у господарській діяльності.

Використання у науці і практиці категорії природно-ресурсного потенціалу передбачає його вартісну оцінку, яка відіграє значну роль у формуванні економічних відносин у суспільному виробництві. Питання економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу широко розглядається економічною наукою. Більшість дослідників вважають, що показники економічної оцінки природних ресурсів і всього природно-ресурсного потенціалу території мають бути порівняльними, тобто повинні порівнювати джерела однойменних природних ресурсів і напрями їх використання. Економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу є грошовим еквівалентом господарської цінності окремих природних ресурсів з урахуванням їх взаємозв'язків та взаємообумовленості.

У більшості наукових досліджень економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу регіону визначається шляхом підсумовування показників економічних оцінок окремих видів природних ресурсів і може здійснюватися на основі затратного, результативного, затратно-ресурсного, відтворювального та рентного методичних підходів. Витратний підхід враховує суспільно необхідні витрати праці на відтворення кількісних та якісних властивостей природних ресурсів, а також їх підготовку до залучення у господарську діяльність. За результативним підходом економічна оцінка окремих видів природних ресурсів визначається за показниками їх кінцевого використання: валовий дохід, знов додана вартість, одержаний прибуток. Затратно-ресурсний підхід базується на поєднанні витрат на освоєння природних ресурсів і доходу від їх використання в процесі господарської діяльності. Відтворювальний підхід враховує сукупні витрати, необхідні на відтворення відновних природних ресурсів. Рентний підхід заснований на використанні диференціальної ренти першого роду і передбачає облік споживчих властивостей окремих видів природних ресурсів. Рентний підхід має певні переваги. По-перше: кращі за якістю природні ресурси мають вищу оцінку; по-друге: витрати на розвідку та освоєння

природного ресурсу орієнтовані на середній рівень, а відповідно оцінка є більш об'єктивною; по-третє: враховується фактор обмеженості природного ресурсу.

Проведений аналіз методичних підходів до економічної оцінки показує, що рентний підхід є найбільш прийнятним, оскільки може застосовуватись до більшості видів природних ресурсів, а відповідно забезпечувати порівняльність оцінок. У той же час вищенаведені методичні підходи не забезпечують комплексної оцінки природно-ресурсного потенціалу території та не враховують синергетичного ефекту, обумовленого взаємозв'язками окремих видів природних ресурсів. Комплексна економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу території дозволяє визначити його загальну величину, ступінь використання та відтворення, проаналізувати співвідношення оцінок окремих видів природних ресурсів та ефективність їх залучення у господарську діяльність.

Висновки. На сьогодні немає єдиної думки щодо визначення категорії «природно-ресурсний потенціал», його структури і способів оцінки. Вчені по-різному окреслюють межі даного поняття, вкладають в нього різне змістовне навантаження. Природно-ресурсний потенціал може розглядатися на глобальному, загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях. Найбільшої уваги потребує дослідження природно-ресурсного потенціалу на регіональному рівні. Природно-ресурсний потенціал регіону пропонується визначати як сукупність природних ресурсів та природних умов, які в комплексі можуть забезпечити максимально можливий обсяг виробництва споживчих вартостей на даному етапі розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, зберігаючи при цьому здатність до сталого відтворення. Використання природно-ресурсного потенціалу передбачає його економічну оцінку. Існуючі на сьогодні методичні підходи до економічної оцінки окремих видів природних ресурсів не забезпечують комплексної оцінки природно-ресурсного потенціалу регіону в цілому та не враховують синергетичного ефекту, який виникає в результаті використання всієї сукупності природних ресурсів території в процесі суспільного виробництва.

Література

1. Бобух І.М. Пропозиції та перспективи формування національного багатства України / І.М. Бобух: Монографія / НАН України; Інститут економіки та прогнозування. – К., 2010. – 372 с.
 2. Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. Т. 20 : Плата-Проб / Под ред. А.М. Прохорова. – 3-е изд. – М.: Советская Энциклопедия, 1975. – 640 с.
 3. Великий тлумачний словник української мови / Укл. В.Т. Бусель. – К.: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
 4. Ігнатенко Н.Г. Природно-ресурсний потенціал. Географічний аналіз та синтез / Н.Г. Ігнатенко, В.П. Руденко. – Львів: Вища школа, 1986. – 164 с.
 5. Ключков В.А. Определение природно-ресурсного потенциала территории как элемент оптимизации природопользования / В.А. Ключков // Территориальная организация общества и управления в регионах. – Воронеж, 1986. – С. 107 – 109.
 6. Минц А.А. Экономическая оценка естественных ресурсов / А.А. Минц. – М.: Мысль, 1972. – 302 с.
 7. Про Концепцію переходу України до сталого розвитку [Електронний ресурс]: Проект Закону України. – Режим доступа: rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=1860.
 8. Реймерс Н. Ф. Природопользовани / Н. Ф. Реймерс: Словарь-справочник. – М.: «Мысль», 1990. – 639 с.
 9. Соколова Н.В. Природно-ресурсный потенциал территории: содержание понятия, методы оценки / Н.В. Соколова // Вестник Ленинградского университета. – Вып. 3. – 1988. – С. 125 – 130.
- Жулавський А.Ю. Природно-ресурсний потенціал регіону в системі економічних відносин [Електронний ресурс] / А.Ю. Жулавський, В.П. Гордієнко // Ефективна економіка. – 2013. – № 8. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>

